

1850 - 1860 a. kaalutakse alalõpmata talurahwa, linnade ja kogukondade seaduste kallal, kuni 30.nov. (12.dets.) 1860 a. kinnitas keiser Aleksander II lõpulikult uue ja kauaoodatud "Lihvlandi Talurahwa Seaduse", mida Eesti keelde tõlkis Dr. F.R.Kreutzwald.

Samal 1860 a. awaldati ka "Kogukonna Seadus". - Nende 2-he seadusega on üldiselt loodud kõige uuem kord maa elus, mis mõnede muudatuste ja täiendustega on kestnud kuni 1918 aastani. -

1866 a. maapäew otsustas, et talupojad wõiwad ka rüütli mõisaid osta.-

1868 a. lõpetatakse kõik talude sega-rendi lepingud ja renti maksetakse edaspidi ainult rahaga.

1870 a. walmistas maapäew "konnendi korra" mille järele ka waldade asemikud wõiwad osawõtta kihelkonna ja kirikute asjaajamisest.

Juba 1804 a. seadusega anti õigus talusid päriseks osta, kuid raha oli siis weel wähe ja ostmine edenes wisalt. 1819 a. seadus andis küll poliitilisi õigusi, kuid majandusliselt muutus seisukord weel halwemaks, nagu eelpool nägime.

Alles 1849 a. seadus andis võimalusi raha kogumiseks ja nüüd algasid ka talude ostmised, esiteks hoogsamalt Wiljandimaal, pärast ka Pärnu- ja Tartumaal.

Sellest ajast peale hakab tuntumalt paranema ka talude wäljanägemine, tõuseb jälle armastus oma talu ja oma kodu vastu, nagu see enne kuni 1819 aastani oli olnud. Majad seatakse korda, siin-seal ehi-

-tatakse ka juba endistele suitsutared ele korstnad peale. - Öuele tekkiwad wäiksed wiljapuu aiad ja ilupuud.- ühesönaga - rentnikkude asemele asuwad jälle taludesse jälle peremehed.

Niisuguses olukorras 1850 aastate ümber asutab ka Jaan Jürgenson omale uue kodu Arma wõi Juhani talus, Arukülas.

Ühes peremeeste elujärje kindlustamisega muutub ka põlluharimine kiiresti paremaks. Endiste esiisadelt päritud puu wõi harkadra ja karuhäkke asemele muretsetakse nüüd raudadrad ja raudpulkadega äkked. Samuti jäetakse ajajooksul kõrwale puutelgedega ja puuratastega wankrid ning puujalast ega reed.

Sõitudeks ja ratsutamiseks tarwitati hobust juba enne ajaloolist aega. kuid kodusteks wedudeks ja kündideks tarwitati härگا. - Jaani nooreseas hakasid härjad ka juba põldudelt kaduma ja nende asemele sigineb aegajalt hobune, sest härgade töö oli liig aeglane.

Parema harimise juures andsid põllud ka märksa suuremat saaki. Kuid suured maksud kui ka ühiskondliku korra puudus ei wõimaldanud tagawara kogumist ikalduse aastateks.

Enne kui wallad pärast 1860 a. seadust endid organiseerida suutsid, tabas 1869 a. terwet Eestit kui ka Lääne-Europat suur wiljaikaldus, millest tekkis laialdane nalg hulga inimohwritega.

Häda õpab ja ka sunnib. - 1847a. ja 1869 a. näljaaegadest parit on waldade "magasiaidad ". mis kurwa kogemuste waral ehitati nüüd wiljatagawara kogumiseks tulewasteks ikaldusaastateks. Wiimasel ajal on need magasiaidad jälle juba ununenud, kuid tänu neile aitadele jõuti palju kergemalt üleelada järgmisi ikaldusi, näit. 1807/8 a. halba aastat ja iseäranis 1892 a. suurt wiljaikaldust.

....

Kõrwuti majanduslise jõukusega arenes ka haridus ja waimline elu. Juba 1819 a. seadus nõuab, et igas kogukonnas peab üks kool olema. Nii said endiste mõisa koolide asemele walla koolid.

Alguses neid koolidel on siiski wähe edu. Alles talude jõukuse ja õiguste kaswamisega 1850 a. ümber tuleb ka koolitööse uus elu, mida aitawad kaasa ka uuesti asutatud koolmeistrite kooli ja seminarid.

1821 a. ilmub O.W.Masingi "Nädala leht", mis toob uudisseid sisemaalt ja wäljamaalt. See oli esimene ajaleht eesti keeles.

1857 a. hakab J.V.Jansen "Postimeest" wäljaandma. - Eesti keele harimise kallal töötawad P.R. Fählmann ja E.Ahrens ning F.J.Wiedemann.

1857 - 1861 a. ilmub Kreutzwaldi sulest "Kalewipoeg". - - Jaan Jürgensoni ajal sündis Eesti kirjanduse loomine.

Minu Wanaisa ja Wanaema isapoolt Jaan ja Ann on Jürgensonide liini esiwannematest esimesed, kelledeni nüüdseagsete (1930a.) wanainimeste mälestused ulatawad ja kebledest mina omas nooreseas rahwast rääkiwat kuulsin.

Toon siin mõned jutustused, mis ajalooliselt wähe puudulikud, kuid osalt pildistawad tolleaegset elu.

"Arma Jaan" on elanud Arukülas Arma (Juhani) talus. Millal ta senna asunud ei teata täpselt, kuid enne on olnud Wirtsa külas "Marka" talu peremees.

Tema isa - Madis - on olnud Wirt-

-sa wõi Madi talu peremees ja seda talu olla hakatud peremehe nime järele kutsu- ma Madi taluks, missugust nime see talu praegugu rahwasuus kannab. Madisest en- dast midagi muud ei mäletata, kuid on kuulnud, et tema esiwanematest olla kee- gi olnud rootsi rahwusest.

"Arma Jaan on väga hoolikas ja ka jõukas peremees olnud. Temal ja Marka Kaarlil on olnud Kudina wallas esimesed raudtelged ega wankrid.

Kehaehituselt on Jaan olnud sirge ja keskmise kasvuga, halli silmadega ja blond juust ega. Näo joontelt olnud ta väga sarnane oma poja Juhaniga - minu kadunud isaga.

Sell ajal kui Jaan noormees oli wõis linnast kaugema l elaw talurahwas omada ainult algkooli haridust, mis sel- ajal (1830a.) seisis peamise lt usuõpe- tuses, lugemises, kirjutamises ja liht- sas"renkendamises". Ka Jaan olla alg- kooli wõi "wallakooli" hariduse omanud.

Ta on oma naabrite poolt olnud väga lugupeetud, on olnud tihti walla- ametites ja kaua aega walla kohtunik.

Iseloomult on Jaan olnud üsna järsk, kuid siiski väga õiglane, mida olaa tõendanud tema kauaaegne kohtume- he ~~xxx~~ tegewus.

Wanas eas - paar aastat enne surma - on ta halwatuse tagajärjel kao- tanud rääkimise wõime. Arusaadawalt mõ- jus see na igus väga ärritawalt ja selle- tõttu on ta sattunud tihti ägeduse hoo- gudesse, millal teda olla suutnud lepi- tada ja rahustada ainult ta noorem poeg Juhan, kes iseloomult on olnud kõige tundelikum ja haige wanainimese mee- le- olust arusaajam.

Tiheda kõrtsite wõrguga, mis asusid kõikide teede ääres pea iga 3 klm. tagant ja ka kirikute ees, soo-

-dustati selajal eriti wiinajoomist. Jaan siiski joodik pole olnud, olgugi, et purjusolekuid on ettetulnud, kuid selajal ei võidud seda sugugi pahaks lugeda. - Wiinastanud olekus on ta eriti kergesti wiinastanud ja sellega ühenduses on wahest asjata koduseid tülisi ettetulnud.

Jaani noormehe eas olnud Ungari sõjast (1847) ja Krimmi sõjast (1854/57) ei ole ta osawõtnud. Mäletanud ainult kuidas sõjawäed mööda teesi siit läbi marssinuwad ja kuidas sellejuures bajonettid päikese käes läikinuwad, nagu lainetaw tiku mets.-

Türgi sõjaajal (1870 a.) on juba töötanud Balti raudtee Peterburgi ja Riia wahel. - sõjawäed ei ole siis enam jalgsi edasiliikunuwad. - Raudtee awamisega olla ka lõppenuwad toredate postwankrite sõidud Peterburgi maanteel.

Wanaseas on Jaan oma talu wanemale pojale - Gustawile - annud ja oma isiklikuks kasutamiseks jätnud 7 riilawakamaad põldu, millest ülespidamist saanud. - Endisest talu aidast on ehitanud omale eraldi wäikese elumaja, mis weel praegugi alles on Aruküla tee weeres. Wiimasel ajal on seda saunaks kasutatud ja niisugusel kujul on see minu poolt pildistatud 1929 a. ühes Arma talu majadega. "

.....

Jaani naesest - minu wanaemast Ann Tombergist - kõnelewad wanad inimesed, et tema on kaswanud üles Arma (Juhani) talu naabruses "Mällo" talu peremehe Jaan Tombergi tütrena.

Tema on olnud hea ja pehme iseloomuga naene ja hoolikas ema oma laste vastu. Perenaise töö, mis selajal iseäranis raske oli, on tema käes ka hästi edenenud.

Kehaehituselt on Ann olnud sirge ja keskmisest kasvust kõrgem, pruunikate juuste ja silmadega, kitsa nõo ja õige ninaga.

A n n on surnud 1879 aastal 61 aasta vanusena.

Järgmisel aastal abiellus Jaan teistkorda Liisa Martinsoniga, kellega ta elas 9 aastat. Lapsi neil ei olnud.

J a a n on surnud 7.dets.1888 a. 74 a. vanaduses.

Jaan ja Ann on mõlemad maetud Palamuse surnuaial ja nende hauad on teada.

J a a n i l ja A n n e l on olnud 8 last, nimelt :

- 1) Juhana, sünd. 1839 a., surn. 1840 a.
- 2) Gustaw, sünd. 2.märts. 1842 a. .
surnud 1915 a.
- 3) Karel, sünd. 21 apr. 1845 a.,surn.
1857 a.(saepaku kukkumise läbi)
- 4) Kristjan, sünd.16 märts.1848 a..
surnud 1904 a.
- 5) Mina, sünd.2.aug.1850.surn.1909 a.
- 6) Ludwig, sünd.20.sept.1852 a. (1930a.
elab veel hea tervisega)
- 7) Hindrik, sünd. 20.märts. 1855 a.
surn. 1856 a.
- 8) J u h a n - minu kadunud isa -,
sünd. 14.weebr.(märts.)
1859 a.,surn. 8.apr.1925 a.

S e l l e g a l ö p e w a d J ü r g e n -
-sonide liini minu E s i w a n e m a t e
elulood. - Oma W a n e m a t e s t j a
wendadest tahan kirjutada eraldi järgmises
kaustas.

Kuid üldpildi saamiseks jätkan
siin veel J a a n i j a A n n e laste.
s.o., minu isa wendade wõi "lellede" ja
nende õe perekonnaliikmete lühikese loete-
luga.

.....

- 1) J u h a n . s ü n d . 1839 a . , t e m a o n s u r -
n u d w ä i k s e l a p s e n a u m b . I a a s t a
w a n u s e l t .
- 2) G u s t a w . s ü n d . 2 . m ä r t s . 1842 a . .
s u r n . 1915 a . - 73 a . w a n a d u s e s .
N a e n e L e e n a K i w i s i k . e l a s 1850 -
1920 a . G u s t a w e l a s m u u t m a t u l t
A r m a t a l u s , m i d a t a o m a s w a n a s
e a s j a g a s p o e g a d e J u h a n e s e j a E
E d u a r d i w a h e l p o o l e k s .

Gustawil ja Leenal olid 5 last :

- 1) Johannes, abielus Ida Grüntha-
liga, Ülesoo talust. Elawad
Arma talus.
- 2) August, abielus Auguste Kloo-
diga.
- 3) Eduard, abielus oma lelletüt-
rega Alide Jürgensoniga. Ela-
wad Tormas, Lullikat-ku külas,
Alide isa talus.
- 4) Roosi, minu ristiema, abielus
Enn Schultzenbergiga, elawad
asuniku kohal, Saare asunduses.
- 5) Maali, abielus August Arstiga.

.....

- 3) K a a r e l , sünd. 21 apr. 1845, surn. 1857 a. 12 aasta vanaduses. Tema surma kohta räägitakse, et ta on löiganud noaga kaewu rakke peale katusega hauaristi märgi ja peale selle kohe roninud saepakkude peale, mis asunud pukkidel, kus käsitsi laudu löigatud. Palk weerenud maha kõige poisikesega ja sattunud rinde peale, millele järgnenud silmapilkne surm.

.....

- 4) K r i s t j a n , sünd. 16. märts. 1848 a.. surn. 1904 a. - Kristjan on olnud weskite ehitaja ja õpetas selle ameti ka oma nooremale wennale Juhanile, minu isale. Töötas ka Saare mõisa weski mõldrina ja sealt läks Pälastwere mõisa rentnikuks, Järwamaal, kus suri kopsu haigusesse 56 aasta wanaduses.

Kristjan oli abielus 2 korda: Esimene kord Lowisa Kimmenthaliga - minu ema õega, kes suri noorelt. Lowiisaga oli Kristjanil 2 last :

- 1) Johannes, abielus, elab Tallinna lähedal.
- 2) Ida, abielus Johan Pruuliga. Elukoht teadmata.

Teise naesega oli Kristjanil 3 last :

- 3) Woldemar - elukoht teadmata - wistist 1 Wenemaal.
- 4) Helmi, abielus prov. Lebedorfiga, apteeker Pöltsamaal.
- 5) Aleksander, suri nooremehena.

.....

- 5) M i i n a , sünd. 2. aug. 1850 a., surn. 1909 a. - 58 a. wanaduses. Abielus Adam R ä t s e p a g a . Elased alguses Weski talus (minu isa talus).

peale 1887 a. - selle talu maa peal .

Miinal ja Adamil oli 8 last :

- 1) August, abielus, elab Tiheda külas.
- 2) Miili - .
- 3) Rosalie, abielus Juhan Ojalillega, elavad Saare asundustalus.
- 4) Maali - .
- 5) Ida - .
- 6) Leeni, abielus Schultzenbergiga, elavad Ülesoo talus, Arukülas.
- 7) Liide - .
- 8) Alma - .

.....

- 6) L u d w i g , sünd. 20 sept. 1852 a. - 1930 a. elab veel hea terwise juures 78 a. wanaduses. Abielus Sohwi Rätsepa-ga, Kiisli talust Waidawere külast. Ludwig elab omas talus Torma kiriku lähedal Lullikatku külas.

Ludwil ja Sohwil oli 5 last :

- 1) Arnold, abielus Salme Makkar'iga Maar-la külast. Elavad Arma talus, Arukü-las.
- 2) Rudolf, abielus Alwiine Kaarmaga, Aru-külast Rükli talust. Elavad Tormas, isa talus. Rudolf suri 1929 a.
- 3) Üks tütar on väikselt surnud.
- 4) Alide, abielus oma lellepojaga Eduard Jürgensoniga. Elavad isa talus Tormas.

5) Heleene. Elab Tartus.

.....

7) H i n d r i k, sünd. 20. märts. 1855 a.
surn. 1856 a.

.....

8) Jaani ja Anne kaheksas ja viimane laps
oli poeg J u h a n -

M I N U I S A .

Isa on sündinud 14. weebr. (kiriku raamat-
-tus - 14. märts.) 1859 a., Arma talus ja seal
ka üles kasvanud. - Selleaegse kombe jä-
rele päris wanem wend Gustaw talu, kuna
teised wennad, nende hulgas ka minu isa,
pidiwad täiesti omal jõul elama asuma.

Isa on weskite ehitusega raha tee-
ninud ja sellega 1887 a. ostnud Weski
talu, Wirtsa külas, sammas külas kus te-
ma esiwanemate hääl - Wirtsa talu - asub.
Samal aastal on ta abiellunud E m i l i e
K i m m e n t h a l i g a, Arukülast.
Mällo talust. Minu ema on sündinud 29.
juun. (12. juul.) 1866 a. "Matsimetsawahi"
kohas.

Alguses on elu "Weskil" väga raske
olnud. Kuid suure hoole ja tööga on pi-
kapeale loodud ilus jõukas talu.

Isa suri kollatõppe 8. apr. 1925 a.
66 a. wanaduses. Ema elab rahuloidawa
terwise juures.

Meid on 3 wenda :

I) Wanem wend O t t o m a r, sünd. 17.
apr. (4. apr.) 1889 a., abielus
E l i i s a b e t A i d a k' iga.
Elawad Weski talus.

Ottomariil ja Elisabetil on 3 poega :

Õnnelik (1930a.)

O s w a l d, A x e l, ja E w a l d.

.....

- 2) O s w a l d, sünd. II.sept.(28.aug.)
(kiriku raam.järele - 28 sept.)
1890 a., abielus E l l a B i r s-
g a l 'iga. Elame Tallinnas,(Lai-
tan.4I - 32). Meil on 2 last :

R e i n h a r d ja D a g m a r .

.....

- 3) Noorem wend H e r m a n n, sünd.
9.okt. (26.sept.)1897 a., abielus
H i l d a K ä ä m e r 'iga.
Elavad Saare asunduses, Saaresepa
talus. Hermannil ja Hildal on
(1930) 2 poega:

M i h k e l ja A d o .

.....

----- o o o -----